

Е. М. ВЕРЕЩАГИН, Из историји возникновенија првог литературног језика славјан. [I] Переводческа техника Кирилла и Мефодия, Москва 1971, стр. 255; [II] Вабрирование средств выражения в переводческой технике Кирилла и Мефодия, Москва 1972, стр. 199; [III] К проблеме греческо-славянских лексических и грамматических вариантов в древнейших славянских переводах (Доклад на VII Международном съезде славистов), Москва 1972, стр. 50.

Radovi E. M. Vereščagina predstavljaju nesumnjivo značajne doprinose u proučavanju i utvrđivanju normi prvog slavenskog književnog jezika u posljednje doba i kao takvi zaslužuju punu pažnju paleoslavlenista. Stari i poznati problemi ćirilometodske tehnike prevođenja, formiranja leksičkoga fonda prvog književnog jezika kod Slavena, uopće odnosa staroslavenske jezične strukture prema grčkoj, razrađivani su i tretirani u mnogobrojnim studijama od prvih početaka slavistike do danas. Vereščagin ih pokušava osvijetliti ponovo, primjenjujući suvremene metode i prilaze iz oblasti komponentne analize značenja, gramatičke teorije modela, lingvističke teorije prijevoda, teorije bilingvizma, kao i kontaktologije. Autor teorijski veoma uvjerljivo i metodološki jasno i pregledno izlaže problematiku ćirilometodskog književnog jezika i analizira principe prevodilačke djelatnosti Ćirila i Metoda. On se u svojim studijama ograničava samo na četiri kanonska teksta evanđelja Marijansko, Zografsko, Asemanovo i Savinu knjigu u I knjizi, a njima još pridružuje sasvim ispravno i Ostromirovo evanđelje u II knjizi.

Prva knjiga predstavlja pokušaj da se na nov način formuliraju principi tehnike prijevoda Ćirila i Metoda, što je izloženo u četiri poglavlja: I glava — Doslovni (riječ za riječ) princip prijevoda, II — Izbor ključnih riječi pri prevođenju, III — Izbor zavisnih riječi pri prevođenju, IV — Izabrana gramatička pitanja.

U prvom je glavi pokazano da je osnovna jedinica prijevoda Ćirila i Metoda bila *riječ*, odnosno princip prijevoda je bilo doslovno prevođenje grčkog teksta, riječ po riječ je bila zamjenjivana slavenskim leksičkim ekvivalentima. To je uopće bilo svojstveno srednjovjekovnim evanđeljskim prijevodima. Ovaj doslovni princip prevođenja teksta Evanđelja na slavenski mogao je biti sproveden samo, kako ispravno ističe autor, u domenu podudaranja grčke i slavenske kulture. U oblasti razila-

ženja kultura, odnosno potpunog odsustva pojmova i izražajnih mogućnosti u slavenskom, koji je bio još daleko od nekog polunormiranog stanja pisanog jezika, primjenjivao se princip prevođenja »morfem za morfem« (npr. θεο - σεβ - ής — Bogo-čъstъ-nъ; σκληρο - καρδ - ία — žesto-srđd-ie i sl.). To su u stvari semantički kalkovi, neophodni pri preuzimanju novih kulturnih, vjerskih, znanstvenih, pogotovo apstraktnih pojmova.

U traženju kvalitetnog aspekta principa prevođenja »riječ za riječ« autor u drugoj glavi razmatra mehanizam prijevoda tzv. »ključnih riječi«. Njihov izbor sastoji se u svođenju na zajedničke *seme* (sovjetska lingvistika nije prihvatila termin *semantem*) u riječima oba jezika. Zapravo preko grčkih *sema*, određenih i ograničenih kontekstom, tražile su se slavenske riječi s odgovarajućim *semima*. Primjenjujući komponentnu analizu, Vereščagin se služi pri izdvajanju *sema* »intuitivnim« načinom, odnosno u analizi su obuhvaćeni samo oni semi koji su prisutni u riječima novozavjetnog teksta. Ovom analizom utvrđena su 4 slučaja koja su se realizirala u slavenskom prijevodu »ključnih izraza«:

1) jednoznačne podudarnosti (npr. δρνος — *kleŭva*; ὄνομα — *ime*; γῆ — *zemlę* i sl.).

2) nedovoljna diferenciranost *sema*: kad semi grčke riječi nisu izraženi u slavenskom, te se javljaju slučajevi da su dvije ili više grčkih riječi prevedene jednom slavenskom (πρόσωπον, ὄψις — *lice*; ἄκρον, τέλος — *konьec*).

3) hiperdiferenciranost: kad su semi grčkih riječi razneseni na nekoliko slavenskih riječi, tako da u prijevodu jednoj grčkoj riječi odgovara više slavenskih (βλέπω — *zbręti, vidęti; bljusti se; έρωτάω — vъprošati; moliti, moliti se, u/moliti; is-vъ-prositi* i sl.).

Pored ovih slučajeva Vereščagin razmatra još jednu kategoriju tzv. »kontekstualne sinonime«, bilo u slavenskom, bilo u grčkom. To nisu apsolutni sinonimi kao u prethodnim primjerima. Kod slobodnog sinonimskog variranja došlo je samo do zamjene leksema, ali semi su ostali nepromijenjeni, jer su strogo podređeni kontekstu (*eterъ — edinъ, bližnii — iskrъnii*). U stvari aktualizirali su se samo zajednički njima semi, dok su se ostali različiti semi u grčkom i slavenskom sememu neutralizirali. (Ovome problemu je posvećen centralni dio II knjige, kao i Vereščaginov kongresni referat, pa će o tome još biti riječi donije).

U trećoj glavi autor jasno i pregledno prikazuje kako se »zavisne riječi« pojedinih frazeologizama, odnosno sintagmatskih skupova riječi, nisu zapravo prevodile, već su se izabirale po principu leksičke dopune ovih jezičnih modela prema slavenskoj ključnoj riječi u duhu slavenske sintagmatske povezanosti (npr. *izęti bręvъno iz očese, vъnъziti nožъ vъ nožъnicę* — oba glagola u grčkom su predstavljena s βάλλω). Ključna slavenska riječ determinira zavisnu slavensku riječ. To je potvrđeno velikim brojem primjera. Odstupanja se sreću samo u sintagmatskim skupovima s apstraktnim leksikom, kad su se slavenski prevodioci u nedostatku ekvivalentnih pojmova morali strogo pridržavati ne samo grčkih morfema pri prevođenju ključnih izraza, već su preuzimali i grčku sintagmatsku povezanost pri prevođenju zavisnih riječi u ovakvim kon-

strukcijama. To je uopće bilo neizbježno u svim slučajevima nepodudaranja grčke (kršćanske) i slavenske kulture. (Isp. Mt 27, 19 *ništože tebe i pravdniku tomu* = *μηδέν σου καὶ τῷ δικαίῳ ἐκεῖνον* = »Nemoj se nikako miješati u stvar toga pravедnika...« i sl.).

Ovo čuvanje slavenske sintagmatske veze osobito je našlo odraza u čuvanju gramatičkih osobitosti frazeoloških cjelina, kao i sintagmatskih skupova, što Vereščagin analizira u prvom dijelu četvrte glave. Tu se razmatra pitanje rekcije, koje se tretira u okviru gramatičkih pitanja, jer se radi o relacionim morfemima i izvodi se zaključak da je pri prevođenju leksičko-sintagmatskih skupova slavenski jezik pored zavisne riječi, koju je određivao slavenski ključni izraz, čuvao i njihovu formalnu sintaksičku vezu (rekciju). Isp. Iv 8, 12 *hođei vьslědъ mene* = *ὁ ἀκολουθῶν ἐμοί*; Lk 7, 49 *vьzležešči sъ nimъ* = *οἱ συνανακειθῶν ἐμοί*. U slučajevima variranja slavenske rekcije grčki jezik je mogao utjecati na izbor svojom bliskom ili odgovarajućom konstrukcijom, a direktno kalkiranje grčke rekcije očekuje se u oblasti razilaženja dviju kultura.

Analiza podudaranja sintaktičkih struktura grčkih i slavenskih rečenica, čini se, provedena je isto tako metodološki korektno i u svjetlosti gramatičke teorije modela, pregledno, posebno u terminima tzv. analize neposrednih konstituenata (immediate constituents — kao pojam uveo Bloomfield, inače termin američke strukturalne lingvistike). Vereščagin je pokazao da se struktura grčkih rečenica u apsolutnoj većini slučajeva čuva u slavenskim rečenicama. Uvjerljivo je objasnio da je takvo striktno ponavljanje sintaksičke strukture omogućeno nastajanjem u bilingvističkoj sredini tzv. »međujezičnih tipova«, sastavljenih od slavenskih i grčkih dijelova sintagma ili dijelova rečenica. Kod bilingvizma modeli jednog jezika mogu determinirati »međujezične tipove« nižih jezičnih jedinica, koje u stvari predstavljaju elemente tih modela. Za osnovni kriterij formiranja »međujezičnih tipova« Vereščagin uzima relevantne grameme kod kojih dolazi do poistovjećivanja gramatičkog značenja (npr. gramemi predmetnosti, atributivnosti, procesualnosti i sl.). Takvi bi bili mnogobrojni primjeri tipa: *Isus-ъ-vid-ě-Simon-a-rek-om-ago-Petr-a...* = grč. *Ἰησοῦς-εἶδ-εν-Σίμων-α-ἰδὲν-λεγ-όμενον-Πέτρον...* i dr. Odstupanja od grčke sintaksičke strukture su minimalna. Ona ne izazivaju nikakve strukturne promjene rečenice čuvajući u potpunosti sintaksičko grčko značenje. Na osnovu zaključaka O. P. Sunika (Voprosy obščej teorii reči, VT, Leningrad 1968, Obščaja teorija častej reči, M.-L., 1966) i A. E. Supruna (Grammatičeskije svojstva slov i časti reči, VT, Leningrad 1968) Vereščagin ispravno podvlači da se pokušaji izabiranja neke osobitosti kao klasifikacionog kriterija uvijek svode na semantičko obilježje; »gramatička specijalizacija riječi zavisi od njihovog značenja« (str. 156). Npr. semantika gramema plurala je primarna pri prevođenju grč. *οἱ ἀδελφοί σου ἕξω ἐσθήμασιν* sa slavenskom zbirnom imenicom *bratrbě tvoě vьně stojętrь*, gdje se zbirna imenica *bratrbě* (formalno pripada paradigmi singulara) slaže sa glagolom u množini i skupa sa grčkom imenicom u pluralu čini jedan međujezični tip. S druge strane pri odsustvovanju invarijantnosti gramatičke semantike, odnosno kad se gramemi u jezičnim modelima ne podudaraju, javljaju se slučajevi: a) ne-

dovoljne diferencijacije prijevodnog izraza (isp. gramem konjunktiva u grčkom preveden je u slavenskom indikativom: Mt 6, 22 *εἰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἀπλοῦς ἦ, δλον το σῶμά σου φαινεῖνόν ἔσται* = *ašće ubo oko tvoe estv prosto, vse tělo tvoe prosto estv*).

Sintaksičko kalkiranje u slavenskim evanđeljskim tekstovima Vereščagin razmatra sa kontaktološkog aspekta, metodološki opravdanog u dijahronoj analizi.

Tako je u I knjizi Vereščagin dosljedno proveo potpunu analogiju mehanizma prijevoda, kako na leksičkom, tako i na sintaksičkom planu.

II knjiga je samo nastavak iste analize ovih fundamentalno-konstitutivnih procesa u stvaranju prvog slavenskog književnog jezika kao primarne faze u odnosu na izučavanje historije staroslavenskog jezika sa njegovom dijahronom procedurom. Služeći se isključivo sinhronim metodama u ovoj studiji, autor je svoju pažnju koncentrirao na variranje sredstava izraza u pomenutim evanđeljima stsl. kanona. To je izloženo u tri glave: I — Variranje sredstava izraza u najstarijim slavenskim spomenicima, II — Personalni elementi u najstarijim slavenskim spomenicima i III — Ortografsko variranje grecizama u najstarijim slavenskim tekstovima.

U uvodnom dijelu prve glave dat je historijat proučavanja leksičkih varijanata u tekstovima tradicionalnog sadržaja, pregled dosadašnje literature s kritičkim osvrtom na dominirajuću koncepciju tretiranja leksičkih varijanata koja se, počevši od Jagića, u radovima većine istraživača do danas ograničavala samo na vanjske uzroke pojave ove varijabilnosti leksika u stsl. spomenicima. Odbacujući tradicionalna tumačenja, u prvom redu hronološko (Jagić, Hafner, Grivec i dr.), teritorijalno-dijalekatsko, kojega se pridržava čitav niz istraživača citirajući poznatu Meilletovu konstataciju o dijalekatskom karakteru staroslavenskog leksika, a njma se može pridružiti i djelomično semantičko objašnjenje pojedinih varijanata razlikama u nijansama njihova značenja (L'vov, kao i autor ove recenzije), — Vereščagin uzroke pojave leksičke varijabilnosti traži isključivo u unutarnjim mehanizmima prijevoda, koristeći pri tome psiholingvističke prilaze, a osobito teoriju bilingvizma.

Nasuprot dosadašnjem općem razmatranju grčkih izraza, sačuvanih u relativno velikom procentu u najstarijim kanonskim tekstovima, kao osobitosti prijevoda Ćirila i Metoda, a slavenskih, razumije se u *istim lekcijama*, kao rezultat docnijega redakcionog zahvata u monolingvističkoj sredini u Moravskoj, Vereščagin dopušta mogućnost koegzistencije grčkih i slavenskih izraza u prijevodu bilingvista Ćirila i Metoda, pa prema tome i njihovo paralelno prisustvo u tekstovima, odnosno u okviru jednog istog spomenika u *različitim lekcijama*.*

* S obzirom da ja nigdje ne izlažem svoju sopstvenu teoriju, a sve iznosim uglavnom u duhu postojeće literature u ovoj oblasti (što i autor priznaje na str. 34, 36 u II knjizi), uz razumljivo neke manje dopune i razjašnjenja, ne smatram za potrebno da specijalno odgovaram na Vereščaginovu kritiku upućenu meni, jer se ona često odnosi na druge istraživače ove problematike na koje se ja pozivam (isp. citiranu literaturu u mojim radovima). Sem toga problematika koju tretiram u članku »Redakcije staroslovenskog jevanđelja i

Iako Vereščagin u potpunosti isključuje sve vanjske faktore, čini se da bi baš taj prijelaz prevodioca u monolingvističku sredinu Moravske mogao imati za posljedicu procentualno smanjenje grčko-slavenskih leksičkih paralela (npr. Mt 26, 18 *dina* u As, *eterb* u Mar. i Zogr., *někto* u Sav.) u korist slavensko-slavenskih (Mt 27, 47 *edini* u Mar., *inii* u Sav., *něcii* u Ostr., *druzi* u Arh., dok *eteri* zadržavaju samo još As i Zog.). Apriorno bi se moglo pretpostaviti da je prvobitni predmoravski prijevod sadržavao veći procenat grčkih izraza. Ovi su, pak, u stalnoj dinamici prevodilačkog rada postepeno zamjenjivani slavenskim izrazima, a to potvrđuje njihovo procentualno smanjenje u hronološki mlađim spomenicima. Ali s pozicija koordinativnog bilingvizma dva jezika su ravnopravna, nema primarnih i sekundarnih izraza. Međutim, grčki jezik ne može a da se ne razmatra kao izvorni, jer se radi o prijevodu, i to na književni jezik tek u formiranju.

Pojava slavenskih »kontekstualnih sinonima« kao neuporedivo brojnijih u tekstovima dobiva u Vereščaginovu tumačenju svoje, kako se nama čini, veoma potencijalno objašnjenje u zakonomjernosti prevodilačke djelatnosti bilingvisti Čirila i Metoda i njihovih učenika u Moravskoj. To su poznati slučajevi kada je jedna grčka riječ prevedena s 2, 3 ili više slavenskih izraza (npr. *δωρεάν*, *ašutb* — *spyti* — *tune* — *bezrb* *uma* — *vrbtšte* — *vrsue* — *sue*; *μάχαιρα* — *drbkolb* — *žrbdb* — *posohrb* i sl.). Ovi dvojni, trojni i višelekselni sinonimi ušli su u slavenske tekstove u procesu samoga prevođenja liturgijskih knjiga od strane predstavnika južnoslavenskih i moravskih suradnika, u periodu od 22 godine, koliko je trajala Čirilometodska moravska škola. Ovo su, iako vanjske, ali objektivne činjenice, koje se ne bi mogle odbaciti. Stoga nam se ipak čini vrlo sugestivna i prihvatljiva pretpostavka, koju Vereščagin kritizira, da su prvi slavenski tekstovi, prevedeni jednim kompromisnim južno-zapadnoslavenskim jezičnim izrazom, sadržavali i zajednički sloj leksika. Najvjerovatnije je on išao u korist prevage južnoslavenizama, ali ne može se negirati prisustvo jednog određenog procenta zapadnoslavenskog leksika u stsl. tekstovima (što inače nije slučaj s morfološkim i sintaksičkim oblicima). To je i navodilo dosadašnje istraživače da retrospektivno, s aspekta današnjih živih slavenskih jezika, determiniraju stsl. leksički fond, osobito tzv. »kontekstualne sinonime« kao »južnoslavenizme«, »moravizme« i sl. (isp. *istina* — *rěsnota*, *gostinbnica* — *gospoda*, *grobište* — *žalb* i sl.). Norme stsl. književnog jezika bile su veoma široke i fleksibilne. Forma je bila irelevantna, glavnu ulogu je igrala shvatljivost teksta — smisao, a on je i morao biti, kako ističe Vereščagin, invarijanta pri prevođenju. Zbog ove svoje velike tolerancije i širine izbora leksičkog izraza, što je omogućavao osnovni princip bilingvizma, stsl. jezične norme su često uključivale u svoj sastav upravo dijalekatske pojave, koje, kad su jednom ušle u tekstove, postale su sastavni, neodvojivi dio te iste norme,

staroslovenska sinonimika« (zb. »1100-godišnina od smrtta na Kiril Solunski« 2, Skopje 1970, 269—279), s kojim jedino i polemizira Vereščagin kroz najveći dio prve glave u II knjizi, naime — pokušaj periodizacije niza strukturnih redakcija u tekstu Evanđelja — doista je od marginalnog značaja za probleme koje postavlja i rješava autor u svojim radovima. Stoga ću se u daljem izlaganju dotaći samo onoga što mi se čini bitno za sam problem kao takav.

uzusa i ne bi ih trebalo više razmatrati kao dijalekatski determinirani leksik. U tome je autor neosporno u pravu. Leksičko variranje, stalna supstitucija jednih leksema drugima zadržana je kao bitno svojstvo prevodilačke tehnike Ćirilometodske škole. Dvojstvo, trojstvo izraza je prisutno ne samo u okviru jednog teksta i grupe tekstova istog sadržaja, već se sreće u svim spomenicima stsl. kanona bez obzira na sadržaj. (Autor iz praktičkih razloga analizira samo tekstove evanđelja.) Čak šta više, ono je karakteristično i čuva se u spomenicima pojedinih slavenskih redakcija, kako su to drugi istraživači do sada utvrdili i pokušavali naći tome neko objašnjenje (imamo u vidu u prvom redu tekstove Evanđelja i Apostola).

Moramo naglasiti da autor jednostavno osvaja čitaoca svojom jako izraženom težnjom u pronalaženju novih metoda za proučavanje stsl. spomenika, a isto tako i svojom nesumnjivo solidnom erudicijom u oblasti teorijske lingvistike. Zahvaljujući ovim momentima čitalac nema tako prevelikih zahtjeva u pitanjima tekstologije samih spomenika, a osobito u pogledu redakcije tekstova Sv. pisma, odnosno neospornog postojanja niza uzastopnih redakcija općega strukturnog značaja (kratki aprakos — tetra — puni aprakos) i njihovih međusobnih tekstološko-strukturnih utjecaja, koje autor marginalno spominje, ne ulazeći dublje u taj problem. Isp. npr. leksička variranja između aprakosnih i dopunskih dijelova tetra, što je svojedobno dosta uvjerljivo pokazao na tekstu Zografskog ev. L. Moszyński (Warstwy językowe w Kodeksie Zografskim, »Z polskich studiów slawistycznych« 2, Warszawa 1963, str. 237—265 i u dr. radovima). Zbog nedostatka tekstološke analize, Vereščagin, zaveden heterogenim tekstovima prijevoda u Savinoj knjizi u ponovljenim lekcijama, uzima ovaj spomenik kao osnovni izvor za ilustraciju tzv. kontekstualnih leksičkih varijanata. Na ovo ga navodi i Pogorelov sa svojom konstatacijom da je Savina knj. najstariji od kanonskih spomenika, negdje s početka X v. (Opyt izučeniya teksta Savvinoj knjy, »Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě«, 5, 1927, str. 85), koja je danas već teško prihvatljiva. Međutim, treba istaći da u II knjizi, a osobito u svome referatu za Warszawski kongres, str. 10—13 i dalje, iako koristi Sav. knj. i dalje kao svoje osnovno vrelo, autor već dublje zalazi u njezinu tekstološku analizu i konstatira prisustvo ponovljenih lekcija u njoj. Za nas jedino ostaje kao neprihvatljiva autorova pretpostavka da su Ćiril i Metod većinu ovih duplih, ali različitih čitanja dva puta prevodili. To je prilično nelogično, jer je tekst isti i u grč. aprakosima i u grč. tetrama (str. 52 u II knjizi). Vjerojatnije je pretpostaviti da je Ćiril eventualno dao svoj prvobitni predmoravski prijevod na zajedničku redakciju svojim učenicima i moravskim suradnicima (na ova različita dupla čitanja skrenula sam pažnju i pokušala ih objasniti u analizi Vukanova ev., isp. Slovo 18—19, Zgb. 1969, str. 41—90). Već Pogorelov ispravno ukazuje da Sav. knj. u odnosu na druga kanonska evanđelja (As, M i Z) sadrži najveća odstupanja od grčkog teksta, kao i česte propuste. Ove drugačije konstrukcije »ne narušavaju smisao izraza, obično ga samo uproščavaju« (Opyt . . . , 22); najčešće ispravke ne zavise od grčkog teksta, a imaju za cilj da učine prijevod konsekventnijim ili njegov jezik shvat-

ljivijim« (Opyt . . . , 26). Navedene konstatacije Pogorelova nalaze se u skladu s koncepcijom iznizetom o Sav. knj. da: 1) pojedine karakteristične leksičke varijante imaju svoju analogiju u homiletičkim tekstovima Metodova zbornika (isp. A. Vaillant, Une homélie de Méthode, RES, t. XXIII, 1947, p. 34—47; F. Grivec, Clozov-Kopitarjev Glagolit v slovenski književnosti in zgodovini, Razprave I, 5, Ljubljana 1943; dalje J. Vašica povezuje Sav. knj. s Metodovim prijevodom Nomokanona, Slavia XXIV, 118) i 2) Sav. knj. predstavlja poseban tip kratkog aprakosa, nastao u Moravskoj s više izmjena u leksiku i frazeologiji, napose s dosta primjera slobodnog prepričavanja kanonskog teksta (isp. O. Nedeljković, Slovo 18—19, 46—47, 61—65). S obzirom da je Sav. knj. sastavljena od dijelova uzetih iz tetra-prijeвода i drugih, uvjetno ih možemo nazvati »homiletičkih dijelova evanđelja«, trebalo bi problem kontekstualnih varijanata razmatrati u svakome od ovih dijelova posebno. Isto tako u izvjesnoj mjeri ne bi smio biti zanemaren ni teritorijalni faktor, iako on nije presudan. Zapravo je ova redakcija evanđelja slobodnog tipa nastala vjerojatno prema diktatu učenicima-pisarima u samome procesu razmnožavanja prvobitnog Ćirilova teksta na terenu Moravske, pa je nešto mlađeg datuma, sa već brojno slaveniziranim izrazima u monojezičnoj slavenskoj sredini. Na taj način bi dobile svoje objašnjenje samo leksičke varijante u dijelovima slobodnog homiletičkog prepričavanja evanđelja, i bio bi moguće u izvjesnoj mjeri objašnjen intenzitet ovih inovacija u Sav. knj. Ali se problem, razumljivo, time ne rješava, jer leksičke varijante postoje, kao što je već isticano, i u tetrama kao i u kratkim i punim aprakosima (posljednje autor ne uzima u obzir, jer hronološki izlaze iz strogih okvira stsl. kanona). Uostalom Vereščagin u pomenutom referatu (str. 17—29) precizno navodi ove varijante ne samo u Sav. knj., već i u Ostr. i Mar i Zog. Dok As, po krajnjoj ocjeni autora u Referatu (str. 13 i 20) sadrži najmanji broj varijanata, za duple lekcije navode se samo upute. Taj prilično iscrpan pregled leksičkih i derivacionih varijanata još jednom nedvojbeno ukazuje da su one prisutne u većoj ili manjoj mjeri u svim najstarijim tekstovima evanđelja. Međutim, broj leksičkih inovacija je tako velik i u docnijim prijepisima da se stiče dojam da se radi o kvalitetno novom tekstu, pa čak i o novom prijevodu evanđeljskog teksta. To je svojedobno dalo osnova Voskresenskome da sve ruske rukopise evanđelja, osobito tekstove punog aprakosa, izdvoji u posebnu redakciju, tzv. »II rusku redakciju«. (G. A. Voskresenskiĭ, Harakterističeskije čerty četyreh redakcij slavjanskogo perevoda Evangelija ot Marka po sto dvenadcati rukopisjam evangelija XI—XVI vv., M. 1896, str. 299). U izvjesnom smislu trebalo bi pretpostaviti da je prvobitno nastajanje svakog strukturno novog tipa Evanđelja, kao i Apostola, unosilo neki novi kvalitet u sam tekst prijevoda, odnosno stanovite leksičke i sintaksičke inovacije. Ove su odmah bile izložene međusobnom utjecaju u procesu prepisivanja s različitih predložaka, te su se razlike, odnosno određene specifičnosti među tipovima u velikom broju smanjile, a u nekim slučajevima i potpuno zatrle. Korišćenje tekstova raznih strukturnih redakcija, koje se hronološki razlikuju, ali koje su u stvari *sve* zasnovane na jednom jedinom Ćirilovom prijevodu, irelevantne su za pitanje rješavanja ove leksičke varijabilnosti. Uopće, a za stsl. period posebno (njega

Vereščagin jedino i razmatra) teško je pretpostaviti toliki broj prijepisa i redakcijskih intervencija koje bi unijele toliko leksičko šarenilo i brojne tekstološke razlike u liturgijske tekstove, kako s obzirom na njihovu sakralnost, tako i na vremenski relativno kratki razmak koji dijeli ćirilometodske tekstove i najstarije sačuvane rukopise Evanđelja (kao i Apostola). Stoga nam se čini da je Vereščagin uspješno, preko teorije bilingvizma i teorije jezičnih kontakata, objasnio jednu od bitnih osobitosti ćirilometodskog prijevoda, veliku slobodu izbora jezičnih sredstava uopće, što je osobito našlo izraza u leksičkoj varijabilnosti, koja je dostigla svoju kulminaciju u pojavi tzv. »kontekstualnih sinonima«.

Nećemo se zadržavati na nekim detaljima koji nam se čine spornim u uvodnim glavama Vereščaginovih studija, gdje on dodiruje široki krug općih staroslavenskih i ćirilometodskih problema. Ukazat ćemo još samo na neke od onih momenata koji su usko vezani za izlaganu problematiku.

Za jezik koji je bio u formiranju i kodificiranju i kojemu su služili kao uzor grčki i latinski obrasci ne bi se moglo prihvatiti postojanje tako jakih unutarnjih zakonomjernosti slavenske jezične norme. To zvuči suviše teoretski i šematski, pogotovo ako se ima u vidu postepeno formiranje pojedinih slavenskih jezika. Kristalno jasni primjer tog procesa pruža baš formiranje ruskog književnog jezika. Upravo s obzirom na genezu svoga postanka i dugi evolutivni put crkvenoslavenskog ruske redakcije u krilu ruske jezične stihije ruski književni jezik može biti razmatran sa strukturno-tvorbenog i sintaksičkog aspekta, i po bogatstvu leksičkog fonda i sl., kao najviša forma staroslavenskog jezika koja idealno harmonizira s elementima ruskog narodnog jezika. Oni su se gotovo neprimjetno, organski ulili u bazičnu konstrukciju stsl. književnog jezika, odnosno crkvenoslavenskog ruske redakcije. Imajući u vidu takav očiti primjer, teško se složiti s Vereščaginom (koji uglavnom u ovom pitanju prihvaća sličan, istina, još prilično kompromisan stav, isp. II knj., 14—15) da je prvi slavenski književni jezik bio tako nezavisan u čitavom nizu rješenja i da je uspijevao nametnuti i suprotstaviti svoju slavensku specifiku pri prevođenju pojedinih konstrukcija, sintagmi, osobito frazeoloških izraza grčkom originalu, pogotovo u slučajevima kad se slavenski prijevod slaže s odgovarajućim latinskim tekstom Vulgate. Teško je poricati da se Ćiril i Metod nisu koristili u svome prevodilačkom rada i latinskim tekstom Vulgate koji je morao biti raširen među moravskim i panonskim Slavenima u sredini IX st. (ili moguće i latinskim prijevodom Septuaginte). Isp. vrlo uvjerljive i veoma brojne leksičke sintagme u slavenskom, koje imaju svoju adekvatnu paralelu u latinskom evanđeljskom tekstu: J. Vrana, Makedonska redakcija stsl. evanđelja, zb. »Kiril Solunski« 2, Skopje 1970, 51—66. Pogotovo to se odnosi na slučajeve kad za pojedine grčke riječi nisu mogli naći adekvatne izraze u slavenskom, oni su prirodno pribjegavali latinskom tekstu, kako je to doista uvjerljivo pokazao Pogorelov, a u novije doba i Isačenko, ukazujući na opisna, analitička, odnosno sintagmatska rješenja pojedinih mjesta prijevoda (npr. *hvalq, vzbdati* = *gratias agere; pohvaliti* = *εὐχαριστέω*; *probiti glavq* = *in capite vulnerare*: grč. *κεφαλῶν*; *prěljuby tvoriti* = *adulterium committere*; *ljuboděistvovati* = *μοιχᾶω*; *mirъ iměti* = *pacem habere*; *mirstvovati* = *εἰρηνεύω* itd. (isp. I knj., 44 i 122; II knj., 222). Za navedene i analitičke

i sintetičke oblike bilingvisti i poliglote (prema Ćirilovu žitiju on je dobro znao i vladao slavenskim, grčkim, latinskim, starojevrejskim i arapskim, isp. II knj. 211) imali su određene prauzore. Po samoj psihologiji stvaralaštva navedeni analitički oblici, koji su inače mnogo brojniji i javljaju se u sačuvanim hronološki starijim spomenicima, nisu mogli nastati iz ničega, pogotovo kad ne odgovaraju duhu slavenskog jezika.

Vereščagin je obogatio tradicionalnu metodologiju naučne analize stsl. ćirilometodskog nasljeđa, unijevši do sada neobičnu ovoj problematici svježinu istraživanja, dinamičnost i bogatstvo suvremenih lingvističkih prilaza, pretvorivši na taj način filološku analizu proučavanja starih slavenskih tekstova uopće u lingvističku. To je nesumnjivo njegova najveća zasluga. Napuštajući tradicionalne metode, osobito tekstološku i dijalektološku, on dolazi do novih rezultata i zaključaka. To se u prvom redu odnosi na utvrđivanje širokih granica norme stsl. jezika koji stvarno predstavlja jedan naddijalekatski književni jezik. Vereščagin ispravno zaključuje u za nas centralnoj glavi (knj. II, prva glava) o variranju sredstava izraza u najstarijim slavenskim spomenicima da ova šarolikost i varijabilnost leksika, iako ima dijalekatski karakter, ne narušava jedinstvo norme književnog jezika i da sama zakonomjernost prijevodne tehnike, koja sadrži ovo intezivno leksičko variranje, nesumnjivo pripada ćirilometodskom protografu. Stoga sve greške i propusti koji su mu se potkrali kao netekstologu mogu biti zaobiđeni u izvjesnoj mjeri, iako ne potpuno zanemareni. Sam karakter materijala spomenika ne dozvoljava potpunu eliminaciju tekstološke analize i historije redakcije teksta (što autor sprovodi u neophodnoj, ali ne i u dovoljnoj mjeri). Autor i sam priznaje da se u zavisnosti od karaktera teksta koji se prevodi mijenja i prevodilačka tehnika, te stoga neraščlanjeno proučavanje tekstova različitih žanrova može dovesti do kontradiktornih zaključaka. (isp. knj. I, str. 13). — Isto tako s druge strane, ovaj dijahroni materijal spomenika ne dopušta ni izvođenje čisto lingvističkih zaključaka, kao ni utvrđivanja apsolutnih hronologija upotrebe donje i gornje granice gramatičkih, leksičkih i sintaksičkih oblika. Bez obzira na ovu relativnu hronologiju utvrđivanja pojave leksičke varijabilnosti u stsl. tekstovima istog i različitog sadržaja, kao i na nemogućnost konstatiranja iscrpnosti uzroka ovog heurističkog problema, — ovu konstantno prisutnu supstitucionalnu sinonimiju, kako pojedinih leksema, tako i derivacionih elemenata, poslije radova Vereščagina teško je ne razmatrati kao jednu od bitnih karakteristika norme prvog slavenskog književnog jezika. Varijabilnost jezičnih sredstava uopće (u sintaksi, u ortografskom sistemu i sl.) kao bitno svojstvo ćirilometodske prevodilačke djelatnosti bilo je prihvaćeno i u najširim razmjerima primjenjivano u njihovoj školi u Moravskoj.

Ostaje još dosta tamnih mjesta i spornih interpretacija navedenih primjera u posljednjim glavama II knjige. Glava »Personalni elementi u najstarijim slavenskim prijevodima« (str. 84—123) izlazi iz okvira Vereščaginove osnovne problematike i predstavlja slučajeve odstupanja od utvrđene prevodilačke tehnike. Analiza pojedinih mjesta je specijalno otežana odsustvom pravog grčkog predloška prvobitnog slavenskog prijevoda. — Pokušaj utvrđivanja realnog izgovora i praralelnog funkcio-

niranja odgovarajúcích slova u posljednjoj glavi »Ortografsko variranje grecizama u najstarijim slavenskim tekstovima« (str. 124—168) ni preko teorie bilingvizma ne čini nam se moguć. To je specijalno otežano odsustavom ćirilometodskog originala, kao i činjenicom da su svi prijepisi na različitim slavenskim teritorijima i dijalektatskim područjima unosili specifične pojave najviše baš na području fonetike, što je utjecalo također na pojave varijacija u ortografskim sistemima pojedinih rukopisa.

Olga Nedeljković

JAROSLAV BAUER, *Syntactica Slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. Universita J. E. Purkyně, Brno, 1972, str. 471.

Ova knjiga obuhvaća izbor već objavljenih članaka i studija iz slavenske sintakse prerano preminulog (1924—1969) profesora poredbene slavenske gramatike u Brnu Jaroslava Bauera, kojemu je životni cilj bio da napiše najprije komparativnu sintaksu zapadnoslavenskih jezika, a potom historijsko-komparativnu sintaksu slavenskih jezika uopće. Stoga su njegova dvadesetgodišnja znanstvena istraživanja bila usmjerena na rješavanja pojedinih pitanja iz slavenske sintakse i u svojoj ukupnosti pokazuju jasno koncipirano i sistematski upotunjavano djelo. Bila bi zato šteta da su ostala raštrkana po pojedinim časopisima. Sam autor je za života pripremao njihovo izdanje u jednoj knjizi, a posmrtno su ga dovršili njegovi prijatelji i suradnici: M. Grepl, R. Mrázek, R. Večerka u najužoj suradnji s njegovom suprugom Martom Bauerovom.

Izbor predstavlja najvažnije Bauerove objavljene članke i studije s područja sintakse rečenice (proste i složene) slavenskih jezika. Dakako u nj nisu ušle monografije i knjige u kojima je Bauer koautor (npr. monografija *Vyvoj českého souvětí*, Prag 1960, str. 402. Potpuna bibliografija J. Bauera izašla je u *Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university, razred A17*, 1969, str. 11—22). Studije i članci u knjizi *Syntactica Slavica* svrstani su u ove tematske cjeline:

I. *Obecné, metodologické a programové články* (Основные проблемы сравнительно-исторического изучения синтаксиса славянских языков; Úkoly a metody rekonstrukce praslovanské syntaxe; Konfrontační a srovnávací studium české a polské syntaxe; Phénomènes centraux et périphériques dans l'évolution du système syntactique de la langue tchèque; Vliv řečtiny a latiny na vývoj sýntaktické stavby slovanských jazyků; Старославянский язык и язык жителей Великой Моравии; K povaze vlivu církevní slovanštiny na staroruskou syntax; Otázka syntaktických jevů v slovanském jazykovém atlase);

II. *Věta a její stavba* (Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím; Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj; Několik poznámek o pojmech slovní spojení, větná dvojice a syntagma; Zur Auffassung der linguistischen Begriffe: Zeichen, System, Kategorie; Zur Auffassung des sprachlichen Zeichens; Konstitutivní a fakultativní prvky větných schemat);